

V vojni, ki so jo v letih 1508—1514 bojevale s Habsburžani, so bile Benetke v mnogočem odvisne od zvestobe podložnih mest in občin. Te so jim dajale precej vojakov in vojaške opreme, predvsem ladij, ki so pomnožile beneško pomorsko armado; ta je plula po severnem Jadranu in zapirala izhode iz Trsta, Devina, Štivanja in drugih habsburških krajev. Med mesti, ki so služila Benetkam s polno predanostjo, a tudi z določenimi računi in lokalnimi interesi, ki so bili vedno sestavni del politike tamkajšnjega Velikega sveta, je bil Piran. Ta je že leta 1508 oborožil 100 ljudi, ki so se z beneško floto borili pri Trstu. Nadaljnjih 100 oboroženih mož iz Pirana se je udeležilo beneškega pohoda na Devin. Providur, oziroma komandant beneške severne flote Hieronim Contarini, ki je imel na skrbi vse istrske operacije, je določil tretjo piransko stotnijo, da je šla v boj proti Pazinu, in ko je bil ta osvojen, je stotnija ostala tam kot posadka, ki je bila vredna posebne zaupanja.¹

Na pohodu proti Pazinu je piranska četa osvojila Momjan. Iz poročila Hieronima Contarinija izvemo, da je bila ta osvojitvev na moč lahka, saj so se Momjančani predali brez boja, celo z upanjem, da bo življenje pod Piranom lažje, kakor je bilo pod grofovsko družino Ravnikarjev, ki je dotlej vladala v Momjanu in okoliških vaseh ter zaselkih. Contarini poroča dalje, da so Pirančani prostovoljno in na svoje stroške prevzeli vojaško obrambo gradu.² Zaradi takšnih zaslug so poslanci Velikega sveta piranske občine zaprosili providurja, da bi smeli zadržati omenjeni teritorij in tako povečati obseg občine. Ker pa Contarini po svoji oblasti tega ni smel dovoliti, je napisal dožu obširno poročilo o teh dogodkih in v njem toplo priporočil, da bi beneške oblasti sprejele piranske odposlanke, ker je bil mnenja, da je bila želja občine po povečanju občinskega ozemlja »več kot poštena in — za beneške oblasti — skoraj potrebna, zato da se obdrži omenjeni grad.« Poročilo je bilo napisano in podpisano na beneški triremi pri Kopru 7. julija 1508.³

Ni dvoma, da je Veliki svet občine Piran že tedaj izvolil prve poslance, ki so odšli v Benetke, da bi doža in Svet naprošenih prepričali da bi bil Momjan v njihovih rokah varen. Očitno pa je, da to prvo odposlanstvo ni opravilo nič. Vendar Veliki svet te zadeve ni mogel postaviti ad acta. Spomladi leta 1510 srečamo v Benetkah dva nova piranska odposlanca, Dominika Petrogna in Vincenca de Castra, ki sta dožu ponovno obrazložila zadevo okoli momjanskega gradu in ozemlja.

Med drugim sta se postavila na stališče, da je Momjan v srcu piranskih interesov. To pot je odposlanstvo Pirana doseglo zaželeni cilj. Ker je Piran skoraj dve leti skrbel za varnost Momjana brez stroškov za državo in je tja pošiljal posadke in potrebni material in ker je vse kazalo, da so tudi Momjančani želeli biti priključeni občini Piran, je dož Leonard Loredan 23. maja 1510 sklical Svet naprošenih in dal zadevo v razpravo. Na osnovi doževega poročila je Svet sprejel sklep, ki se v prostem prevodu glasi: »Sprejemamo sklep, da se naj momjanski grad s pripadajočim ozemljem izroči naši zvesti občini Piran, ki naj tako poveča svoje ozemlje. Piran je dolžan braniti omenjeni grad s posadko in vsem, kar je potrebno za ohranitev kraja. Zato bo mesto Piran dajalo republikli 60 dukatov na leto kot priznanje in rento.« Sklep Sveta naprošenih je dož 28. maja 1510 spremenil v dukan z izrecnim naročilom tedanjemu piranskemu podestatu Dominiku Tronu, da ga prepíše v svoje uradne akte in ga vrne prosilcu. Ker je bil dukan naslovljen na podestata »in njegove naslednike«, je imel moč zakona.⁴

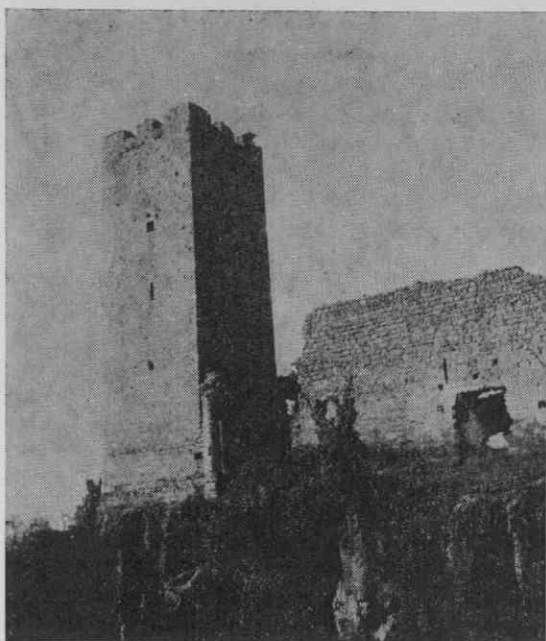
Kako so živeli prebivalci momjanske grofije v prvih enajstih letih piranske oblasti, lahko samo ugibamo. Iz uvodnega dela tako imenovane »Constitutio Momiliani« je rečeno med drugim, da so se leta 1521 zbrali pod podestatovim vodstvom piranski sindiki Frančišek Goina, Almerik in Janez Petronio in drugih »dvanajst deputatov« piranske občine ter trije vaški župani s področja grofije tj. Šimec Valices, župan Momjana, Thonjaz (najbrž Tonač), župan vasi Brdo in Peter Barch, župan vasi Brčeniga, da »bi reformirali spodaj navedena poglavja« in »zapisali po podložnikih potrjene stare običaje omenjenih krajev«. Dejstvo, da se govori o reformiranju, nam daje slutiti, da je med leti 1510 in 1521 veljal v momjanski grofiji — poleg starih zakonskih običajev — neki neohranjen piranski zakon, ki ga je bilo treba pregledati, popraviti in na novo napisati. Ni dvoma, da so vaški župani na tem sestanku branili tako imenovane »stare običaje« in svoje pravice v vaški oblasti. Iz pritožb, ki jih bomo omenili kasneje, lahko spoznamo, da so bili župani v obravnavanem času nekak vezni člen med kmeti in občino. Bili pa so tudi neke vrste mirovni sodniki, ki so preprečevali, da bi drobni spori med kmeti dobivali obliko in vsebino dragih in dolgotrajnih pravnih, ki bi mogle mnogokdaj povzročiti veliko gospodarsko škodo. Prav tako je iz pritožb razvidno, da so se ukvarjali deloma tudi z nižjim

sodstvom. Glavna njihova pravica pa je bilo sklicevanje vaških kmečkih zborovanj, kjer so kmetje razpravljali o vseh vaških gospodarskih in političnih zadevah tj. o vseh svojih pravicah in dolžnostih. Čeprav jih reformirana konstitucija izrecno ne navaja, je iz omenjenih pritožb razvidno, da so vaški župani ostali tja do leta 1534 in tudi kasneje.

Na osnovi omenjenega sestanka v podestatski pisarni, kjer so prisotni sklenili, da je treba dati Momjanu zakone, po katerih »naj bi se — če je to mogoče — vladalo večno«, in da je treba upoštevati tudi stare običaje, red in zakonitost, je podestat Jernej Morosini sestavil nov momjanski zakon ali konstitucijo, kakor jo običajno imenujemo.

Constitutio Momiliani je listina, ki jo je Morosini izdal in podpisal 5. avgusta 1521. V njej je izrecno poudarjeno, da je izdana za Momjan in druge kraje momjanske grofije, ki jih je tretja piranska četa osvojila leta 1508 in ki jih je Piran dobil v last z dukalom 28. maja 1510. Listina je sestavljena iz dveh pergamentov, ki sta bila nekoč zlepljena. Sčasom je klej popustil in dokument je razpadel na dve osnovni pergamentni ploskvi, ki merita 39,8 cm v širino. Višina zgornjega tj. uvodnega dela je 52,3 cm, spodnjega zaključnega dela pa 54,8 cm. Poleg uvoda, ki smo ga že nakazali, vsebuje dokument 38 členov, ki urejajo vladanje bivše momjanske grofije. Členi niso niti oštevilčeni niti razporejeni v neki smotrni red, ki bi nam neposredno povedal, kaj je hotel zakonodajalec doseči. Vendar s podrobnejšo analizo lahko strnemo vsebino listine na sledeča področja: Pravice Benetk kot države, pravice Pirana kot matične občine, dolžnosti in pravice kaštelana tj. oblastnika, ki je nadomestil grofa in končno dolžnosti in pravice kmetov oziroma prebivalcev grofije.⁵ Naj takoj povem, da se iz te razporeditve ne da ugotoviti, koliko se je Morosini naslonil na želje in zahteve prebivalstva, ki so ga predstavljali trije vaški župani na omenjenem sestanku. Analiza vsebine nam bo dokazala, da stari zakonski običaji pri sestavi listine skorajda niso prišli v poštev.

Na štirih mestih se listina ukvarja s samo grofijo in njeno neposredno posestjo. Zato si najprej oglejmo, kakšna je bila momjanska posest. Grofiji so bile podrejene vasi Momjan, Brdo in Brčeniga⁶ in Sorbar s pripadajočimi zaselki. V Momjanu so naštehi petinpetdeset kmetij.⁷ Neposredna lastnina gradu je bilo sedem polj s po šest oralov orne zemlje, na katerih je raslo 27 orehov, in tri polja, kjer je raslo 247 kostanjev. Dalje je bil v Momjanu mlin, ki ga je graščak dajal v najem za 5 dukatov letno. Poleg tega sta bila tukaj dva fevdna mlina, ki sta prinašala po 11 lir zakupnine. V Sorbarju je imel grad dve kme-

Razvaline gradu v Momjanu (15. stoletje)

tiji, kjer so posebej imenovana orna zemljišča, travniki in pašniki. V Brdu je bilo štirinajst kmetij. V popolni lasti graščine je bil tukaj samo en vinograd. Tega je graščak dajal v kolonski zakup, tako da sta si graščak in kolon delila vsak pol pridelka. V Brčenigi je bilo 13 kmetij; od teh je bila ena v lasti župnišča. V tej vasi je imela graščina 27 njiv in 20 vinogradov in vinogradniških pušč. V zaselku Pjumontu je imel grad dva travnika.

Kmečke dajatve so bile različne od kraja do kraja. Desetina, ki je obsegala deseti del pridelka pšenice, ovsa, sočivja, vina in letnega prirastka drobnice, je bila po predpisu za vse enaka. Vendar je zakonodajalec predvidel še celo vrsto drugih dajatev. Tako so kmetje v Momjanu plačevali od vsake kmetije še pet kupljenikov⁸ pšenice, en kupljenik ovsa, dve urni (momjanske mere) vina in 100 lir davka v denarju. Za Brdo in tamkajšnje zaselke so predpisali dva kupljenika pšenice, dva kupljenika ovsa, poldrugo urno vina in dve liri davka v gotovem denarju od vsake kmetije. Za Brčenigo so predpisali po tri lire davka in eno pogačo na kmetijo. V Sorbarju, ki je bil na ozemlju občine Koper, kjer piranska oblast ni mogla predpisati vseh dajatev, so določili šest lir najemnine, dve kokoši in dve pogači na leto.

Poleg tega je bil v navadi še davek na vole. Vendar je občina v tem primeru skrbela, da se število vprežne živine ni zmanjševalo. Zaradi tega so obdavčili samo tiste gospodarje, ki so redili po enega ali dva vola. Tako je bil za momjanske kmete določen davek

dveh kupljenikov pšenice na vola. Kmet pa, ki je redil tri ali več volov, je bil tega davka oproščen. Enako velja za Brdo in druge kraje s to razliko, da znaša ta davek tukaj štiri kupljenike pšenice in štiri kupljenike ovsa. Zakaj takšne razlike, ni popolnoma jasno. Vsi grajski podložniki so imeli dolžnost, da so ob božičnih praznikih dajali gradu po en tovor drv za kurjavo (ca 180 kg).

Vse to — poleg tlake, o kateri bo govor kasneje — je dobival urad kaštelana. Za tako majhno ozemlje so bili to precejšnji dohodki, ki so jih večale druge služnosti kmetov.

Dobršen del listine je bil posvečen dolžnostim in pravicam kaštelana. Temu je podedstat Morosini posvetil kar štirinajst členov. Predvsem je predvidel, da voli kaštelana Veliki svet občine. Razumljivo je, da je moral biti izvoljen vsako leto drug kaštelan. Skupaj z njim je Veliki svet volil še dva kaštelanova družabnika, katerima je občina predpisala po trideset dukatov letne plače iz grajskih dohodkov. Družabnika sta imela pravico prinesiti v grad vino in hrano za svoje potrebe. Oba je Veliki svet volil z namenom, da bi organizirala in nadzorovala straže. Zato jima je bilo prepovedano, da bi se oddaljila od gradu brez kaštelanovega dovoljenja. Tu je omenjen še pomočnik (fameglio). Tega je plačeval kaštelan iz svojih dohodkov, njegova dolžnost pa je bila pomagati pri organizaciji in nadzorovanju straže. Veliki svet je sklenil kaštelanu odtrgati 25 dukatov od njegovih dohodkov, če bi pomočniku ne določil plače. To pomeni, da je znašala plača pomočnika 25 dukatov letno. Tu je še rečeno, da mora vsak kaštelan potrošiti letno štiri dukate za vzdrževanje gradu in rediti enega konja, očitno zaradi hitrejših zvez s Piranom.

Prva in glavna dolžnost kaštelana je bila obramba gradu. Sestavljalec konstitucije si je dovolil groziti s smrtno kaznijo (de perder la testa) in drugimi kaznimi za upor, če bi si kaštelan drznil začeti kakršnakoli pogajanja za vrnitev gradu (bivšim lastnikom). Podedstat kot najvišji organ Benetk v Piranu, je celo prepovedal kaštelanu, da bi zapustil ozemlje grofije pod pretnjo takojšnjega odpoklica. Ta člen nam dokazuje, da so imele Benetke velik vpliv na sestavljanje konstitucije. To pomeni, da so beneške oblasti že vedele, da so Ravnikarjevi nasledniki vložili tožbo pri cesarskem sodišču v Tridentu za vrnitev grofije. Zato se je bilo treba bati poskusov, da bi se Ravnikarjevi dediči s tujo pomočjo polastili gradu.

V nadaljnje dolžnosti kaštelana je spadala prehrana ljudi, ki jih je poklical na tlako. To je veljalo tako za dela na grajskem zemljišču, kakor za dela pri vzdrževanju gradu in grajskih poslopij, vključno z oljnim mlinom. Med dolžnostmi v zvezi z gradom je

bila tudi skrb za grajski obrambni jarek in prostor okoli gradu, ki je meril v širino, kolikor je znašala razdalja od enih do drugih vrat (okoli 60 m). To zemljišče je bilo prepovedano tako za nove gradnje kakor za obdelovanje.

Kaštelan je moral redno obiskovati podrejene kraje. Razen Momjana, kjer je bila njegova prisotnost stalna, mu je predpis veleva štirikrat obiskati Brdo, dvakrat Brčeniško in druge gradu neposredno podrejene kraje (z izjemo Sorbarja, ki je bil upravno pod koprsko občino), nedvomno v vlogi sodnika. Zadnja med njegovimi dolžnostmi je bila v tem, da je moral vsakega posameznega naslednika tj. novega kaštelana, oba družabnika in pomočnika seznaniti z vsebino listine in upravo grofije. Kolikšno važnost je občina pripisovala tej dolžnosti, naj pokaže predvidena globa 100 dukatov, kolikor bi kaštelan tega ne storil iz neubogljivosti ali pozabljivosti.

Med kaštelanove pravice je sodilo predvsem nižje sodstvo. Vse civilne pravde so z listino prišle pod njegovo kompetenco. Sodstvo je v celoti prepuščeno kaštelanovi vesti. Edina omejitev, ki mu je bila dana, je bila v obveznosti, da je sestavil zapisnik o vsaki sodbi, da bi lahko obsojenci vložili priziv pri podedstatu v Piranu, če bi imeli sodbo za nepravilno.

Konstitucija je bila namenjena kmečkemu ozemlju, zato je povsem razumljivo, da se je ustavila predvsem na škodah, ki jih je povzročala živina (našteti so konji, kobile, osli, oslice, mezgi in mule, svinje in merjasci, koze in kozli, krave in voli) na tujih zemljiščih predvsem vinogradih, vrtovih in njivah. V takšnem primeru je lahko kaštelan obsodil gospodarja na globo, ki je znašala 10 soldov za vsako glavo, ki so jo našli v škodi. Poleg tega je bil gospodar živine obsojen na povrnitev povzročene škode. Izjema so bili voli in krave, za katere je smela znašati globa le 4 solde. Cenitev škode je sestavljalec konstitucije zaupal »zaupanja vrednim ljudem«.

Sledi določba, ki garantira kaštelanu delno prodajo vina iz grajske kleti. Listina je namreč prepovedala prebivalcem Momjana prodajo vina pred dnevom sv. Štefana, če bi kaštelanu v tem času ne uspelo prodati vsaj 24 urn grajskega vina po pravični, vendar primerni ceni.

Dalje so tu določbe o sejnih. Momjanu kot centru grofije je konstitucija dovolila samo en sejem na leto in to na dan sv. Janeza Krstnika. V Brdu sta bila dovoljena dva sejma. Predpis je garantiral kaštelanu ob sejmu v Momjanu po dva solda od vsake trgovine ali stojnice ter po en sold od gostilne in od vsakega ražnja (tj. ognja, ki je bil namenjen peki mesa za prodajo). Enake dohodke je dobival na sejnih v Brdu. Na vsakem sejmu

je imel pravico do prvega plesa. Sejmi so bili navadno združeni s plesom. Vendar se plesi niso smeli prirediti brez njegovega dovoljenja. V mlinih je občina garantirala kaštelanu brezplačno mletje grajskega žita.

Med pravicami, ki jih je listina določila kaštelanu, pridejo v poštev še regalije. Sem spada enodnevni proizvod mleka in mlečnih izdelkov v mesecu maju, ki so ga morali oddati vsi kmetje. Prav tako spada sem obvezna oddaja ražnja oz. pratne pečenke ob zakolu prašičev in oddaja jezika ob zakolu govedi. Končno so tu še obvezni prevozi grajskega žita in drugih pridelkov, ki so jih bili dolžni opravljati vsi posestniki konj. Regalije so veljale za vse gradu podložne kraje razen Sorbarja.

Nujno je treba poudariti še eno pravico, ki bi jo lahko imeli tudi za dolžnost. Kaštelan je smel vsem obsojenim tatovom in drugim zločincem prepovedati bivanje na ozemlju Momjana. Med zločince je sestavljalec listine vključil tudi politične izgnance iz Pirana in drugih občin. V zvezi s tem je bila kaštelanova dolžnost prepovedati shajanje zločincev na svojem ozemlju. Kolikor pa bi le dajal dovoljenje za bivanje in shajanje zločincev v svoji grofiji, ga je smela občina razveljaviti in kaštelana odpoklicati. Čudno prepletanje pravic in dolžnosti! Vendar nam postane razumljivo, če pomislimo, da je bil kaštelan predvsem piranski uradnik, tj. čuvar gradu in ozemlja, ki ga je Piran osvojil v vojni in za katerega je že tekla pravda med občino in Ravnikarjevimi nasledniki. V tem pogledu je imel predvsem dolžnosti, ki mu jih je diktilral Veliki svet občine. Po drugi strani pa je bil kaštelan trenutni naslednik grofov, ki so bili na svojem ozemlju suvereni, ki so se — vsaj v preteklosti — velikokrat vmešavali v notranje zadeve Pirana. Iz tega političnega prepletanja službe in suverenosti izhaja pravno prepletanje pravic in dolžnosti. To je tudi dokaz, da je ta člen nastal na podlagi nekega starega zakona ali običaja, ki je veljal v času momjanskih grofov in je dajal pravico do azila predvsem političnim izgnancem. Iz te pravice je nastala »pravica« do izгона in dolžnost prepovedi shajanja vseh zločincev na ozemlju grofije.

Poleg dajatev, ki jih listina navaja kot kaštelanove pravice, so imeli kmetje vse grofije (zopet z izjemo Sorbarja) v njenih določenih še celo vrsto drugih obveznosti in dolžnosti. Tako so morali vsi kmetje opraviti sedem dni tlake na leto. Tlako so opravljali na grajskem zemljišču. Kaštelan pa je smel predpisati še potrebno število delovnih dni, ko je bilo treba popravljati grajska poslopja in oljne mline. Druga dolžnost, ki verjetno izhaja iz prvih let piranske okupacije, je bila splošna obveznost do straže, ki so jo morali oprav-

Grb momjanskih gospodov. Grb je datiran z letom 1538. Danes je vzdian na stransko fasado propadajoče hiše pri vходу v Momjan

ljati vsi odrasli moški iz kmečkih družin. Kaštelan je razporedil vse kmete v pare. Vsak dan je prišel na grad po en par in prevzel stražo na grajskem obzidju. Straža je trajala 24 ur. Ko so se zvrstili vsi pari, je spet prišel na vrsto prvi par in tako izmenoma (a rodulo) vse leto.⁹

Ker so običajno stražili tudi polja, posebno pa vinograde, domnevam, da so kmetje opravljali tudi to stražo, kar pomeni, da je bila vsaj nekaj mesecev na leto ta obveznost dvojna. Gotovo pa je, da je veljala straža na polju samo za nočne ure in da so stražarji opravili le obhod zaupanega jim obdelovalnega zemljišča.

Lastniki volov in druge vprežne živine so bili dolžni tri dni orati na grajskem zemljišču. Za te posestnike je veljala tudi obveznost pospravljanja kaštelanovih pridelkov. Na svoje stroške so zvozili vse grajske pridelke v grad in ko je bilo potrebno, tudi v mlin in nazaj. Obveznost prevoza je veljala tudi za sočivje in seno.

Kmetje brez vprežne živine so bili dolžni očistiti grajske njive vsega plevela in grmičevja, vendar jim je moral kaštelan preskrbeti hrano za vsak delovni dan. Če je bilo treba, so taki kmetje opravljali tudi posle slov, kar pomeni, da so prenašali grajsko pošto, vendar samo v Piran in samo uradno tj. občinsko pošto.

Glede prodaje živilskih pridelkov in izdelkov je obveljala obveznost, da so kmetje ponudili svoje pridelke najprej gradu in podložnikom neposestnikom po ceni, ki naj bi ve-

ljala za pravično. Šele, ko so se vsi prebivalci grofije oskrbeli s hrano, so smeli kmetje prodati svoje viške na prostem trgu tudi zunaj graščinskih in občinskih meja. Kakor v samem Piranu je tudi na področju grofije obveljala prepoved uvoza vina, olja in žitaric, če je bilo v gradu in na ozemlju, ki ga je upravljal kaštelan, teh pridelkov dovolj. Razumljivo je, da je iz te določbe zopet izvzet Sorbar, kjer je smela tak predpis diktirati samo občina Koper.

Sledi določilo, ki obvezuje kmete, da so javljali kaštelanu, kdaj se je katera od obstoječih hiš podrla.¹⁰ Kaštelan je smel dovoliti, da se takšne hiše obnovijo ali popolnoma prezidajo.

Med kmečke pravice v momjanski grofiji je spadala predvsem stara *pravica do zborovanja*.¹¹ Konstitucija je pooblastila kaštelana, da je to pravico nekoliko omejil, kajti z novim določilom so se smeli kmetje sestajati na zborovanjih in sestankih le v njegovi prisotnosti in z njegovim dovoljenjem. Čeprav omejena, je ta pravica ostala in kakor bomo videli, so jo kmetje tudi uporabljali. Na zborovanjih so smeli kmetje obravnavati vsa vprašanja, ki so se tikala njihovega gospodarstva, politike in življenja na sploh. Edina omejitev, ki se je uvedla na novo, je v tem, da niso smeli sklepati nobene zarote proti Benetkam kot državi, torej tudi ne proti Piranu kot sestavnemu delu države. Edino v takšnem primeru je imel kaštelan pravico in dolžnost javiti zadevo vladajočemu piranskemu podestatu, ki naj bi ukrepal na najprimernejši način. Kot rečeno, so imeli kmetje pravico do pritožbe proti kaštelanovim sodbam in pravico do hrane, ko so delali na grajskem zemljišču in na grajskih poslopih.

Med gospodarskimi pravicami pa je značilna predvsem tista, ki oprošča davka na vole vse tiste posestnike, ki so redili več kot dva vola. S tem je občina stimulirala živinorejo, kar je popolnoma razumljivo, če pomislimo, da je bil Piran, ki na svojem teritoriju ni mogel rediti dovolj živine, odvisen od uvoza mesa. Prav tako je občina stimulirala kmeta s tem, da mu je dovolila prosto prodajo živilskih viškov, da je na ozemlju grofije dovoljevala semnje in tržne dneve in tudi sama odkupovala viške kmečke proizvodnje.

Občina Piran si je v konstituciji zagotovila kot svojo pravico predvsem kriminalno sodstvo. Sem spadajo zločini, kot so umor, tatvina, pretepi, žalitve, rane oziroma poskusi umora in drugi takšni »ekscesi«. Takoj, ko se je zgodilo kaj takšnega, je bila kaštelanova dolžnost pismeno sporočiti ves dogodek podestatu, ki je imel nalogo začeti proces po predpisih piranskih statutov. Če so se držali statutov, je takšne zločince sodil sodni zbor, sestavljen iz podestata in štirih sodnikov.¹²

S tem, da je Momjan izvzel iz krajev, kjer so po statutih lahko bivali politični izgnanci in kriminalci, torej s prepovedjo bivanja le-teh na območju grofije, si je Piran zagotovil skoraj popolno inkorporacijo grofije v občinsko ozemlje. Določilo, ki nam pove, da je moral kaštelan ob nastopu službe predložiti občini štiri zadovoljive garante, je še en dokaz, da je bil kaštelan občinski uslužbenec s popolnoma določenimi funkcijami, kar pomeni, da je občina upoštevala grofijo kot popolnoma svoj teritorij, čeprav s posebnim statusom. To nam potrjuje tudi določilo listine, ki obvezuje prbivalce grofije, da so prispevali svoje delo v obliki tlake ali robote tudi na občinskih objektih, po vsej verjetnosti na cestah, kar je bil takrat običaj za vse piransko odraslo prebivalstvo.

Podestatu priznava listina kot regalijo dva para kokoši, ki mu jih je moral kaštelan izročiti iz svojega imetja za božične praznike.

Beneška vlada, ki je edina mogla izročiti osvojeno ozemlje občini, si je v tej listini zagotovila samo dve pravici. O eni je bil že govor pri obravnavanju kmečke pravice do zborovanja, kjer se ni smelo sklepati nič, kar bi lahko označili kot protidržavno. Druga pravica Benetk pa je zadevala momjanske gozdove. Benetke prepovedujejo sečnjo hrastov brez dovoljenja providurjev oziroma upraviteljev državnega arsenala. Prekrške je moral kaštelan sporočati podestatu. Vendar ta ni smel soditi kmetov zaradi sečnje. Takšne sodbe si je rezervirala direktno vlada tj. Svet desetih z dožem na čelu. V dobi, ko se je beneška mornarica znašla na razpotju, ker so bili v glavnem iztrebljeni tako na italijanskem kopnu kakor v Dalmaciji vsi veliki hrastovi gozdovi, je bila takšna prepoved popolnoma razumljiva. Poleg tega ima istrski hrast za ladjedelstvo lepo lastnost, da raste povečini ukrivljen in je torej predvsem uporaben za gradnjo ladijskega ogrodja, tj. reber. Razumljivo je torej, da so si hotele Benetke zagotoviti tak les.

To so v glavnem vsa določila listine, ki jo imenujemo »Constitutio Momiliani«. Čeprav je stilistično neurejena in jezikovno silno nepopolna, iz nje dokaj jasno razvidimo, da je Veliki svet občine Piran hotel dokaj liberalno urediti vprašanje kmečkega podeželja, ki ga je osvojil leta 1508. V primerjavi z zakonom o naselitvi Kaštela iz leta 1476¹³ so dobili kmetje momjanske grofije res nekoliko manj pravic in več obveznosti oziroma obremenitev, vendar je treba poudariti, da je šlo v primeru Kaštela za ozemlje, ki ga je bilo treba naseliti, torej pritegniti kmečke naseljence s pravicami, ki jih drugje ne bi mogli dobiti, v primeru Momjana in okolice pa je šlo za že naseljeno ozemlje, kjer so kmetje živeli po zakonih fevdalnega reda. Če vzame-

mo v obzir to dejstvo, potem je bil status momjanskih kmetov s konstitucionalno listino, o kateri je govor, nedvomno izboljššan, kar se tiče tlake in dajatev. Gotovo so kmetje to od Pirana tudi pričakovali, ko so se leta 1508 prostovoljno predali četi, ki je odhajala v Pazin. Po drugi strani je med dodelitvijo grofije Piranu in podpisom konstitucionalne listine minilo 11 let. To pa je doba, ki so jo momjanski kmetje gotovo izkoristili, da so izboljšali svoj gospodarski položaj predvsem s tem, da so uspeli zmanjšati tlako in druge dajatve ter obveznosti do gradu, ki so jim jih nalagali stari zakoni. Da je bil položaj kmetov izboljššan, dokazuje tudi določilo, s katerim je občina, da bi nekoliko zvišala kaštelanove dohodke, nanj prenesla civilno sodstvo tj. v glavnem drobne spore med lastniki zemljišč, ki so prej »po starem običaju« spadali v kompetenco vaških županov in verjetno njihovih zapriseženih zaupnikov.¹⁴

Gotovo je, da zakonodajalec ni zapisal »po podložnikih potrjenih starih običajev«, o katerih govori v uvodnem delu listine, saj poglavja konstitucije niso uzakonila niti vaških županov. Še več: županom je bilo odvzeto nižje sodstvo. Čeprav abstrahiramo dejstvo, da je bilo sodstvo prenešeno na kaštelana v glavnem zato, da bi se njegovi dohodki povečali, je to pomenilo zmanjšanje županske oblasti in s tem seveda pomena županov v vaški samoupravi, kar pomeni, da je konstitucija omejila zakonsko moč »starih običajev«. Vendar nam kasnejši dokumenti nesporno dokazujejo, da so župani tudi po podpisu in objavi konstitucije ostali člen vaške oblasti, saj so bili v nekaterih primerih prav oni tisti, ki so zagovarjali kmečke pritožbe proti kaštelanom. Po drugi strani ni bil zapisan običaj, da so kmetje pobirali pol pašnine za pašo tujcev na srenjskih pašnikih in jo uporabljali za popravilo in opremo cerkva. Tako se je zgodilo, kakor bomo videli, da je tudi pašnina prešla v roke kaštelana. Najbrž so iz konstitucionalnega dela listine izpustili tudi druge stare običaje. Vendar pa lahko rečemo, da je tradicija ostala živa tudi po objavi listine in da so kasnejše pritožbe prebivalcev grofije zasnovane na starih običajih, ki jih kaštelan ni priznaval, morala pa jih je upoštevati piranska oblast, ki je reševala pritožbe.

Momjančani so hoteli svoj položaj izboljšati tudi po letu 1521, vendar se iz pritožb, ki jih je 27. maja 1523 zabeležil podestat Silvester de Leze, vidi, da so se pritožili skoraj izključno proti dragi piranski birokraciji in izrabljanju položaja, ki si ga je privoščil kaštelan. Podestat je sicer že prej »slišal« nekatero pritožbo na račun kaštelanov, zabeležil pa jih je šele, ko se je v njegovi pisarni oglasil Bertold Modruša, kmečki župan v Mo-

mjanu. Ta se je najprej pritožil proti dragi birokraciji. Kaštelani, pravi pritožba, si prizadevajo, da bi z zavlačevanjem tožb iztisnili iz ljudi čimveč denarja. To izhaja iz dejstva, da ne spoštujejo starih običajev, ko so vse civilne tožbe do vrednosti 8 lir brezplačno reševali vaški župani brez dragih pravnih, papirjev in drugih stroškov. Pravde, ki jih vodijo kaštelani, pa so vezane na drage dokumente, sodne izreke in druge stroške. Sodbam sledijo pritožbe, ki so prav tako drage kot pravde same.

Sledi pritožba proti določilu o prodaji 24 urn kaštelanovega vina, preden se naj začne prodaja kmečkega vina. Kaštelani so namreč zahtevali, da bi se v gostilnah prodal ves višek grajskega vina, preden bi kmetje začeli prodajati svojega. Dalje so sledile pritožbe proti novim obremenitvam, ki so jih uvajali podestati; te pa niso točno specificirane. Gre verjetno za pritožbe proti odvečnim robotam, ki so jih podestati navadno ukazali na osnovi sklepov Velikega sveta. V tem primeru gre najverjetneje za prepogosto delo na cestah.¹⁵

V skrbi, da bi »občina obdržala omenjene občane v svojih mejah«, je podestat de Leze skupaj s sindikoma Frančiškom Gojino in Reynaldom Colombanom sklenil razveljaviti določilo obravnavane konstitucije, ki je predajalo kaštelanu civilno sodstvo, in prepovedati vse nove obremenitve. Civilno sodstvo je prevzel sam podestat. Ker pa je bilo praktično nemogoče, da bi podestati tako pogosto bivali na terenu, je upravičena domneva, da je de Leze z obema sindikoma pooblastil vaške župane, da »sodijo po starih običajih«, kar pomeni, da je bila obnovljena ena od starih pravic momjanskih kmetov. Po drugi strani je bila nekoliko omejena kaštelanska oblast. Glede vina je bilo sklenjeno, da so ga smeli kmetje prodajati istočasno s kaštelanom. Če pa je bilo treba vino kupiti, so ga lahko kupili kjerkoli v občini, vendar šele potem, ko je kaštelan prodal omenjenih 24 urn.

Potem ko so momjanski kmetje tako uspeli v vprašanju civilnega sodstva, so poskusili še bolj omejiti kaštelanovo oblast in si — čeprav posredno — zagotoviti del tistih dohodkov, ki si jih je prisvojil v nasprotju s konstitucijo. Tako so se 12. marca 1533 pritožili vaščani Brda proti odvečni tlaki, ki so jo opravili 4. februarja tistega leta. Podestat ni zabeležil, kakšno delo so kmetje opravljali omenjenega dne.¹⁶ Tej je 17. maja sledila nova pritožba. Kmetje Momjana so se pritožili proti kaštelanu Janezu Krstniku de Castru, ki je prepovedal pašo tujcev na ozemlju grofije, ker so mu kmetje odrekli pravico do pobiranja pašnine, katere polovico so po starih običajih smeli pobirati sami in so z izkupičkom opremljali in popravljali cerkve. Po-

destat Angel Morosini je zahteval in pregledal predloženo dokumentacijo in po podrobnem pregledu kaštelanovih listin ugodil obema pritožbama. Najprej je prepovedal vsako odvečno tlako, nato je preklical de Castrovo prepoved paše tujcev na momjanskem ozemlju. Razsodba pravi, da je Morosini »zvedel, da se je kaštelan de Castro proti starim običajem polastil vse pašnine, ki so jo plačevali tujci v grofiji.« Zato je z zakonskim dopolnilom potrdil stare običaje s tem, da je razdelil pašnino na dva enaka dela, tako da je dodelil polovico kaštelanu, drugo polovico pa župni cerkvi sv. Martina v Momjanu.¹⁷

Podestat Morosini, ki je bil maja 1533 šele na začetku svojega vladanja v Piranu, je moral reševati nove pritožbe leta 1534. Dne 17. maja tega leta se je pojavil v njegovi pisarni mojster Candi in se v imenu momjanskih kmetov pritožil proti dejstvu, da novi prebivalci Momjana niso podvrženi tlaki in drugim dajatvam in obveznostim. Kmalu nato so se momjanski kmetje pritožili proti kaštelanu Petru Foi. Foia je namreč »dal izvoliti« pod pritiskom svoje oblasti že omenjenega mojstra Candija za župana v Momjanu ter s tem ponovno kršil stare običaje vasi. V dokumentu je rečeno, da so se vaščani uprli pod vodstvom Tomaža Sosiča in zahtevali razveljavitev volitev. Čeprav je bila druga pravda bolj komplicirana, ker je direktno zadevala vaško samoupravo, se je Morosini lotil najprej prve. Vendar, ker sta bili obe prepleteni z imenom vsiljenega župana Candija, je tudi prvo reševal dokaj dolgo. Z razsodbo 3. avgusta 1534 je odločil, da je treba

ново naseljenim prišlekom izročiti pol kmetije iz grajskih izpraznjenih posestev in jih podvreči tlaki in vsem drugim dajatvam, ki so jim podvrženi vaščani kraja, kjer so se naselili.¹⁸

Trenutno je bila druga pravda važnejša, ker je zadevala stare pravice svobodne volitve vaških županov. Iz dokumenta izvemo, da so momjanski kmetje zaradi vsiljene volitve Candija odpovedali kaštelanu vse služnosti in odrekli vse obveznosti. Morosini, ki so mu bile pri srcu tako koristi občine kakor države in ki je verjetno že vedel, da se tehtnica tridentinskega procesa med občino in Ravnikarjevimi dediči ne nagiblje v korist Piranu, se je hotel izogniti morebitnim novim sporom s kmeti in je sodil popolnoma v njihovo korist. Tako je dal razveljaviti vsiljene volitve in vnesel v konstitucijo iz leta 1521 sledeče dopolnilo: »Vaščani morajo vsako leto neposredno izvoliti svojega župana. Kdor je svojo funkcijo dovršil, nastopi kontumacijsko dobo enega leta. Ves ta čas zanj ne sme biti reelekcije.«¹⁸ S tem je bil uzakonjen star običaj o volitvah vaških županov in še nekoliko zmanjšana kaštelova oblast. Vendar je prišla razsodba v Momjan dokaj pozno. Šele 8. decembra so na občini v Piranu zabeležili sporočilo kaštelana Foie, da so se kmetje nehali upirati in da bodo ponovno opravljali svoje obveznosti do gradu in kaštelana.¹⁹

Tako je bila Constitutio Momiliani dopolnjena. Listina, ki je že sama po sebi dokaj liberalno uredila vprašanje kmetov na področju majhne, osamljene grofije v severni Istri in ki je bila do leta 1508 obkoljena od beneških posesti, je postala z dopolnili, razsodbami in sklepi, ki smo jih omenili, še liberalnejša. Res je, da je tlaka ostala in da so ostale vse druge dajatve in obveznosti, da imamo torej opravka s svojevrstno fevdalno ureditvijo v neposredni bližini obale, kjer je že stoletja v življenju mestna samouprava. Vendar je ta fevdalizem v primerjavi s fevdalizmom v habsburških deželah dokaj mil. Normalno gospodarsko življenje kmetov garantira na kmetijskih proizvodih zainteresirana občina. Občina garantira tudi legalnost, ščiti kmeta proti samovolji kaštelana, ki se vedno bolj spreminja v občinskega uradnika in nepomembnega vojaškega funkcionarja brez političnih pravic.

Iz pritožb, ki smo jih omenili, lahko sklepamo, da se kmetje niso pritoževali proti sistemu, ki ga je Piran deloma prevzel od Ravnikarjev in omilil, deloma pa ustvaril v piranski dvorani Velikega sveta in podestatski pisarni. Kmetje so se pritoževali le proti samovolji kaštelanov, proti tako imenovanim »novostim«, ki jih je povzročala njegova birokracija, proti kršenju starih običajev, kar je pomenilo tudi kršenje vaške samouprave ali v

Cerkvica v Brčeni (sedaj Brič). Stavba je verjetno iz 14. stoletja. Popolnoma je bila prezidana proti koncu 17. stoletja. Pred cerkvijo je še zaznaven tržni prostor

širšem smislu vaše demokracije. Toda to kršenje je pravzaprav povzročila konstitucija sama s tem, da je vaškim županom odvzela pravico do nižjega sodstva, torej tudi vse pravde do »8 lir vrednosti«, kakor se izraža tozadevna pritožba, ki so bile po starem običaju v pristojnosti županov. To pomeni, da so se kmetje upirali proti tistemu sistemu, ki so ga — na podlagi lastnega tolmačenja listine — ustvarjali kaštelani sami, da bi si povečali dohodke. Da so tak sistem ustvarjali kaštelani, lahko sklepamo tudi po tem, da je npr. Peter Foia »dal izvoliti« svojega poslušnega župana; ta bi mu mogel pomagati pri kršenju starih običajev, ki so bili po uvodu konstitucije del kmečkih pravic. Vse kmečke pritožbe so torej nastajale zaradi obrambe starih običajev. Obenem pa so te pritožbe branile interese Pirana kot občine proti samovolji njenih uradnikov. Podestatske razsodbe dokazujejo, da so kmetje uspeli na vsej črti. Zato je bila listina v končni fazi izboljšana v prid kmečkih pravic. Toda v tistem trenutku so kmečke pravice predstavljale tudi interese občine.

S tem nastane vprašanje, zakaj je podestat ali bolje Veliki svet po podestatu tako naglo in brez prigovora popuščal momjanskim kmetom. Omenil sem, da je v Tridentu pred cesarskim sodiščem potekala pravda med občino Piran, ki so jo zastopale Benetke, in dediči Ravnikarjev, ki so jih verjetno zastopali predstavniki Habsburžanov, zaradi momjanskih posesti. Ni dvoma, da so si Benetke, ki so bile na gradu v Momjanu prav tako zainteresirane kakor na drugih svojih posestih, hotele zagotoviti podporo najbolj prizadetih tj. prebivalcev bivše grofije. Ti so bili vsaj v nekem pogledu jeziček na tehtnici. Res je, da tu še ne more biti govora o neki samoopredelitvi momjanskega prebivalstva za Piran ali proti njemu, za beneško državo ali za bivše grofe, vendar je v Benetkah verjetno vladalo mnenje, da bi znala podpora kmetov nagniti tehtnico v prid beneškim, torej piranskim interesom. Prav zaradi tega imamo tako naglo popuščanje podestata in seveda Velikega sveta in sindikov, ki sodelujejo s podestatom pri reševanju momjanskih pritožb. To pomeni, da je iz Benetk prišel vsaj namig, naj si občina zagotovi podporo prebivalstva, predvsem pa kmetov bivše grofije s tem, da se vrne iz togega zakona, ki je zagotavljal kaštelanove dohodke, na stare običaje, ki so zagotavljali delno vaško demokracijo; ta beneškim in piranskim interesom ni mogla škoditi. Po drugi strani so lahko kmetje izkoristili takšno razpoloženje vlade v dveh smereh. Prvič jim je vrnitev na stare običaje v nižjem sodstvu olajšalo neko novo breme in drugič so bili v igri Benetke — cesarstvo oziroma Piran — nasledniki Ravnikarjev zainteresirani, da

bi si tudi v primeru vrnitve fevdalca zagotovili obstoječo konstitucijo, izboljšano z obnovitvijo tistih starih običajev, ki so jim zagotavljali tudi nasproti graščaku večjo samostojnost v sodstvu in lokalni samoupravi. Prav zaradi tega, ker je grozila nevarnost vrnitve fevdalca, ki pa politične pripadnosti ozemlja ni mogel več spremeniti, si je bilo treba zagotoviti zakon, ki ga on ne bi mogel več spremeniti brez dovoljenja osrednjih državnih oblasti. V bistvu so momjanski kmetje to dosegli s podporo Benetk v letih 1533 in 1534. Dopolnila in razsodbe, ki smo jih omenili, so predstavljala trajen uspeh. To pa spet pomeni, da so imeli kmetje v svojih računih popolnoma prav.

Ohranjeni piranski viri nam ne povedo, kako je potekal proces v Tridentu. Njegov zaključek pa je neznan — razočarano — takole zabeležil v repertorij: »Primer poglavja, ki ga vsebuje razsodba, naznanjena v Tridentu: Dne 17. junija 1535 v pravnih in razlikah, ki so obstajale med podložniki prejasnega rimskega kralja (tj. cesarja) in presvetlega gospostva Benetk: Dediči gospoda Bernardina Ravnikarja naj se vrnejo v momjanski grad s pravico do sodstva v prvi inštanci in drugimi svojimi pristojnostmi.«²⁰

Takšna je bila razsodba tridentinskega sodišča. Piran je moral izročiti grofijo Momjan Ravnikarjevim dedičem. V razsodbi je rečeno, da so novi momjanski gospodje dobili pravico do sodstva v prvi inštanci. Torej je inkorporacija momjanskega ozemlja v beneško državo, ki jo je leta 1508 opravil Piran, popolnoma obveljala. Grofom so bile vrnjene tiste pravice, ki jih je konstitucija uzakonila kot pravice kaštelana. Gotovo je, da so kmetje obdržali vse pravice iz konstitucije same in iz razsodb iz leta 1523, 1533 in 1534. Torej je skoraj celotna konstitucija ostala v veljavi tudi po vrnitvi grofov. Res je, da so ti imeli v svojih rokah tudi kriminalno sodstvo, vendar samo v prvi inštanci. Druga inštanca je pripadala beneški državi in po njej piranskemu podestatu. To pa dokazuje, da je bila grofija Momjan tudi po vrnitvi dedičev Bernardina Ravnikarja v delni odvisnosti od Pirana. Da je to tako, dokazujejo kasnejši dokumenti, ki so jih dali piranski podestati prepisati v repertorij. Vendar so to vprašanja, ki ne za devajo več obravnavane konstitucije.

OPOMBE

1. L. Morteani: Pirano per Venezia. Trst 1906, str. 20 in nasl. Prim. tudi M. Pahor: Socialni boji v občini Piran... Ljubljana 1972, str. 26.
- 2. Pismo flotnega providurja 7. jul. 1508 beneškemu dožu. Prepis v Repertorium rerum notabilium... fo. 4. Mestni arhiv Piran. Prav tako v kodeksu: Copie di documenti dal 1302 al 1602, str. 10 in 10'. — 3. Prav tam. — 4. Dukal Leona-

da Loredana 28. maja 1510. Prepis v Repertorium rerum notabilium... fo. 4 in 4'. In Copie di documenti dal 1302 al 1602. Str. 10 in 11. — 5. Listina 5. avgusta 1521. Listino je izdal podestat Jernej Morosini. Gl. Mestni arhiv Piran, III. zabož listin. — 6. Brčeniška je bila vas nedaleč od Brda. Danes je to kraj Brič s cerkvijo približno 1 km od vasi, kjer je še viden tržni prostor. — 7. »Tutti quelli hanno masi in Murnian; piu e men che siano n°. LV.« Enrico Rosamani v svojem Julijskem slovarju (E. Rosamani: Vocabolario giuliano. Bologna 1958, enači *maso*, lat. mansum, z dvorom ali kmetijo. Če naj potemtakem iščemo v bližini neko paralelo, potem bi bil momjanski maso približno enak velikosti kmetije okoli stancij na Savudrijskem krasu. Takšna kmetija naj bi imela ca. 13 na zemljišča vključno z gozdovi in travniki. Poizvedovanja v Momjanu in Brdu so mi to domnevo potrdila z razliko, da so današnje kmetije nekoliko manj uniformirane po velikosti, saj imamo kmetije pod 10 ha pa tudi take, ki presegajo 15 ha. — 8. Kupljenik (v listini coplenico ali tudi cuplenico. Predpisi uporabljajo prav tako oba termina s to razliko, da prepis v Repertoriju uporablja vztrajno samo termin cuplenico) je votla mera. Po S. Vilfranu (prim; Zgodovinski časopis VIII. 1954. str. 51) naj bi držala 15—20 litrov. Sam sem našel še ohranjeno v Merišču. S poskusom sem ugotovil, da drži 12 kg pšenice. Mera je lesena, cilindrične oblike z lesenimi obroči in ornamentirana z vencem hrastovih listov. Po pripovedovanju kmetov v Momjanu je imel »kopljenik«, kakor ga tam imenujejo, sko-

raj vsaka boljša hiša. Velikosti momjanske urne nisem mogel ugotoviti. — 9. Listina pravi: »... far la guardia doi de loro per rodulo quando accaderà et li sarà comandato per il Castelan«. Tu ni razumljivo, ali gre samo za stražo na gradu ali tudi na polju. V Momjanu pravi izročilo, da so stražili tudi vinograde. — 10. V tekstu je notar uporabil besede »andà in pustota«, kar bi v našem primeru pomenilo hiše, »ki so postale pušča«. V tem primeru bi mogli govoriti o hišah, ki so jih prebivalci zapustili. Iz konteksta pa je razvidno, da gre za podrte ali podirajoče se hiše, ker se niso smele obnavljati ali prezidati na novo, kakor pravi predpis, brez kaštelanovega dovoljenja. — 12. Notar uporablja izraz »far conseglio over regulla«. V lokalnem dialektu pomenita besedi isto tj. sestanek ali zborovanje. Tu lahko nastane domneva, da so bila zborovanja dvojne narave. Tako imenovani »conseglio« naj bi bil letno zborovanje, ko naj bi kmetje Momjana, Brda in Brčeniške volili svoje župane. »Regulla« ali »regula« ali »regola« pa naj bi bili sestanki, ko so kmetje določali vrstni red tlake, straže in drugih delovnih obveznosti, kjer so torej določili tako imenovani »rotulus« tj. izmeno stražarskih in delovnih dni. — 12. Statuta communitatis Pirani 1384. Prim. poglavje o sodnikih. — 13. Repertorium rerum notabilium. Na fo. 53 in 53' je zabeležena pritožba vaškega župana Bertolda Modruše z dne 27. maja 1523. — 14. Prav tam. — 15. Prav tam. 16. Repertorium rerum notabilium... fo. 54.' 17. Prav tam, — 18. Prav tam. — 19. prav tam. — 20. Repertorium rerum notabilium... fo. 4.

